

TÜRK DÜNYASI

Dil ve Edebiyat Dergisi

1932
TÜRK

Sayı : 3, Mayıs 1993

YIRMİNCİ YÜZYIL TÜRKMEN EDEBİYATI

DOÇ. DR. KAKACAN DURDIYEV
YARD. DOÇ. DR. MEHMET KARA

1. 20. Asrın Başlarında Türkmen Edebiyatı

20. yüzyıl, büyük sarsıntıların asrıdır. Bu yüzyılda görülen gelişmeler, önceki asırlarla kıyaslanamayacak kadar farklı cereyan etti. 19. asrın son çeyreğinde Türkmenistan'ın güç kullanılarak Rusya'ya dahil edilmesi; siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel alanlara da tesir etti.

Mollamurt'un o devirde söylediği şiirlerde belli tarihî kesitle birlikte bazı şahsiyetler ve bunların fikirleri tenkit edilir. Durdı Gılıç'ın ilk şiirlerinde de bunu görmek mümkündür. Mollamurt, ayrıca *Emir ve Zerli* adlı bir destan yazar. Bu destanın önemli kahramanlarından biri olan Emir, kılık kıyafeti ve ruhunun kirliliğiyle sevilmeyen bir tiptir. Şair, onu tasvir ederken ahlakî bozulmanın önüne geçmeyen toplumu da eleştirir.

20. asrın başında edebî hareket, ilk Türkmen gazetesi olan *Ruznama-yı Maveraya-yı Bahr-ı Hazar* (Hazar Ötesinin Günlüğü)'la canlılık kazanır. Şubat 1915'te çıkmaya başlayıp 1917 Şubat devrimine kadar yayını sürdürülen bu gazetede Rus çarıyla Türkmenistan genel valisi Kuropatkin'i öven şiirler yayımlanır. 1879-1881 yılları arasında Ruslarla yapılan kanlı Göktepe savaşıyla ilgili şiir ve hikâyelerin yanı sıra Türkmen edebî mirasından örnekler de neşredilir. Eğitim öğretimi ilgili konulara ve kültürel tartışmalara yer verilir. Kadınların aşagılanması kınanır. Bu açıdan Muhammetgulu Atabayev'in gazete makaleleri dikkate değer. Söz konusu gazetede hiciv şairi Körmolla'nın şiirlerine de yer verilir. Şair, Rus çarlığının rüşvet üzerine bina edildiğini ve temelini çürük olduğunu belirterek ona karşı savaş ilân eder. Diğer bazı şairler de benzer bir tavır içindedir. Sarahs'tan Gurban adlı bir şair, 1916 yılında, Rus olmayan milletlerden meydana getirilen ordunun gerisinde işçinin bulunması gerektiği bahane edilerek insanların hileyle askere alındığını belirten bir şiir yazmıştır. Bu şiirde söz

konusu milletlerin Birinci Dünya Savaşının içine çekilmeye çalışıldığı ifade edilmiş, Rus çarlığının izlediği yanlış siyasete karşı duyulan memnuniyetsizlik dile getirilmiştir. Böylelikle toplumda meydana gelen siyasî, iktisadî, sosyal, askerî değişme ve gelişmeler edebiyata da yansımaya başlamıştır.

2. Sovyet Devri Edebiyatı

a. 1920'li Yılların Edebiyatı

Merkezî Rusya'da meydana gelen Şubat ve Ekim devrimleriyle ilgili haberler, Türkmenistan'a kadar ulaşır. Çabucak hâkimiyeti ele geçiren Bolşeviklerle Aklar* arasında tekrar savaş rüzgârları eser. İç savaş başlar. İstilâlar yaygınlaşır. Sayısız insan ölür. Nihayet Türkmenistan'la birlikte Rusya'nın tesiri altındaki diğer ülkelerde Sovyetler egemen olur. Edebiyata siyaset bulaşır. Yirmili yılların edebiyatında toprak-su reformu ve kadınların serbestliği temaları hararetle bir şekilde işlenir. Bunun yanı sıra zenginle fakir birbirinin ezeli düşmanı olarak gösterilir. İnsanların sahip olduğu ahlâkî özellikler, sınıf farklarının ortaya çıkarıldığı netice olarak değerlendirilir. Edebiyatçılar, fikrî bakımından gruplara bölünerek suçlanır.

Her türlü tartışma ve baskılara rağmen halkın hayatı, edebî eserlerde gerçekçi bir şekilde yansıtılmaya çalışılır. Yirmili yılların edebiyatında, özellikle tiyatro türünde, tarihî temaya eğilim artar. O devrin tiyatro eserlerinde tarih basit bir fon olarak ele alınmış, kahramanların tip özelliklerine değil de karışıkları olaylara önem verilmiştir. Nesir tarzı gelişmiş, özellikle hikâye türü ön plâna çıkmıştır. Ancak bu devirde şiir, diğer türlerin önündedir.

b. 1930'lu Yıllarla İkinci Dünya Savaşı Yıllarının Edebiyatı

1931'de Abdilhekim Gulmuhammedov'la Oraz Vepayev'in, 1937'deyse Oraz Täçnazarov'la Hocanepes Çarıyev'in siyasî yönden suçlanarak önce hapsedilmeleri ve daha sonra kurşuna dizilmeleri; Berdi Kerbabayev, Garaca Burunov, Şalı Kekilov, Ruhı Alıyev ve Hıdır Deryayev'in tutuklanması, edebiyatın gelişmesini ister istemez etkiler. Tutuklanan yazarlardan Hıdır Deryayev'in di-

* Bolşeviklere karşı mücadele edenler.

şındakiler 1940 yılında serbest bırakılır. Deryayev, 1956 yılında hürriyetine kavuşur.

Bu ağır şartlara rağmen edebiyat gelişmesini sürdürür. Otuzlu yılların edebiyatında da şiirin üstünlüğü devam eder. Kısa hikâyeye canlanırken uzun hikâyeye türü de yavaş yavaş oluşmaya başlar. Yirmili yıllarda yazılmaya başlanan romanlar, bu devirde bitirilir.

Devrin edebiyatında kolhoz ve köy hayatı temaları büyük bir yer tutar. Ağahan Durdiyev'in kısa ve uzun hikâyeleriyle Nurmurat Sarıhanov'un birbirinin devamı niteliğindeki hikâyelerinde; sade köy insanların iş ve telâş, aile ilişkisi özü değiştirilmeden tasvir edilir. Sağlıklı tiyatro eserleri bu dönemde yazılmaya başlar. Tovşan Esenova, kolhoz gençlerinin hayatını ve yeni yeni görülmeye başlayan sevgi ilişkileni canlandığı *Şemşat* adlı piyesiyle Türkmen tiyatrosunun gelişmesine katkıda bulunur. Garaca Burunov'la Bazar Amanov'un otuzlu yılların sonunda yazıp daha sonra birkaç defa üzerinde çalıştıkları *Keymir Kör* adlı tiyatro eserinde Türkmenlerin 18. asırda hürriyet uğrunda verdikleri mücahedeleler anlatılır. Tarihî tema, Nurmurat Sarıhanov'un *Şükür Bağşı* (Şükür Bahşı) adlı uzun hikâyesinde mükemmel bir şekilde canlandırılır. İnsanlar ve ülkeler arasındaki kavgaları silâha sarılmaksızın çözümlenmenin mümkün olacağı, 20. yüzyılda meydana gelen bir olay örnek gösterilerek, ortaya konulur. Yazar, bu konuda sanatın etkili olacağını düşünmektedir. *Şükür Bağşı*, İkinci Dünya Savaşı'nın kara dumani tütmeğe başladığı yıllarda yazılır. Çok geçmeden savaş başlar. Nurmurat Sarıhanov, bu savaşta ölür. Amandurdı Alamişov, Ahmet Ahundov-Gürgenli, Şanlı Kekilov ve Ata Niyazov cephede ölen diğer şair ve yazarlardır. Eli kalem tutanlardan Çarı Aşırov, Ruhı Aliyev, Çarı Gurbanğılıcov, Kemal İşanov, Durdı Haldurdı ve Hacı İsmaylov gibi kimselerse geri evlerine, yurtlarına dönerler. Savaş teması, bulunan yazdığı eserlerde derinlemesine işlenir. Cepheye gitmemiş sanatçılardan Berdi Kerbabayev, Ata Salıh, Ata Govşudov, Beki Seytekov, Rehmet Seyidov ve Gara Seyitliyev de yazdıkları aynı temaya yer verirler.

c. 1945-1960 Yılları Arası Edebiyatı

Ekonomiyi canlandırıp geliştirme ve barışı pekiştirme gibi temalar bu devirde çokça işlenir. Ata Govşudov'un *Köpetdağın Eteğinde* adlı romanı, Berdi Ker-

babayev'in *Aysoltan* adlı uzun hikâyesi, Güseyin Muhtarov'un *Allan Ağanın Maşğalası* (Allan Ağa'nın Ailesi) adlı piyesi Türkmen edebiyatının savaştan sonraki gelişmesini izleme imkânı veren önemli eserlerdir. Ancak barış propagandası yazarların omuzlarına yüklendiği için eserlerde yapmacıklık ve kuruluk görülür. Bu durum, nesir türünde yazılmış bazı hacimli eserlerde çok belirgindir. Şiirlerde aşın övgü ve her şeyi pürüzsüz gösterme eğilimi yaygın bir hâl alır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen ellili yılların ortalarında şair ve yazarlar, olaylara cesaretle yaklaşmaya başlar. Sanatçıların yok yere suçlanması eleştirilir. Siyasî çizgiler netleşir.

d. 1960-1990 Yılları Arası Edebiyatı

Altmış, yetmiş ve seksenli yılların önemli meseleleri belli bir derecede edebî eserlere temel olur. Berdi Kerbabayev'in *Nebitdağ*, Bekge Pürliyev'in *Çeleken Şemaalı* (Çeleken Rüzgârı) adlı romanlarında sanayi üretiminde görülen ilerlemeler, ahlâkî konularla yoğrularak işlenir. Kerbabayev'in *Suv Damçası Altın Däänesi* (Su Damlası Altın Tanesi), Berdinazar Hudaynazarov'un *Akar Suvuñ Aydimı* (Akar Suyun Türküsü), Tirkeş Cumağeldiyev'in *Bağrımızuñ Baadaşanı* (Kaynaştığımız), Gurbandurdı Gurbansâhedov'un *Toylı Merğen*, Ata Atacanov'un *Ööz Tanışlarım* (Tanıdıklarım) ve *Yağday Niçik Yaaraan* (Durumlar Nasıl Yaran), Nuri Bayramov'un *Sâhraa Yoolları* (Sahra Yolları), Yazmırat Mämmediyev'in *Çınaar Boy Alyaar* (Çınar Uzuyor), Narğılıç Hocağeldiyev'in *Bağışla Yaarım* (Bağışla Sevdiğim), Oraz Yağmırov'un *Dumaan Daağaanda* (Duman Dağılınca) adlı romanlarında günümüz Türkmen köyü, şehir hayatı, aydınların yaşantısı, çöl ve çölün değişmesi geniş bir şekilde ele alınır. Aynı konular, Arap Gurbanov, Täşli Gurbanov, Atacan Tağan, Hocanepes Meläyev, Kakacan Durdiyev ve Ağağeldi Allanazarov'un hikâyelerinde de işlenir. Govşut Şamıyev'in hikâye ve romanlarında ahlâkî meseleler, dürüst davrananlarla sahtekârların hayat tarzları ele alınarak verilir.

Bu dönemde tarihî tema genişçe işlenir. Beki Seytekov'un *Doğanlar* (Kardeşler) ve *Bedirkent*, Berdi Soltannıyazov'un *Sumbar Akyaar* (Sumbar Akıyor), Nanıman Cumayev'in *Ceyhun ve Velaayat* (Vilâyet), Nurberdi Pomma'nın *Gatakar*, Yazmırat Mämmediyev'in *Ene Toprak* (Ana Yurt), Ata Atacanov'un *Çakmak*, Narğılıç Hocağeldiyev'in *Gülle Değen Sünbüller* (Gülle Değen Başak-

lar), Tirkeş Cumağeldiyev'in *Caanserek* (Şaşkın) adlı romanlarında devrim ve kolhoz kurumuyla ilgili olaylar ele alınır. Tarihî tema, Gılıç Kuliyev'in bütün eserlerini baştan sona kaplamış durumdadır. Yazar, uzun hikâye ve romanlarında Doğu milletlerinin sömürgecilik boyunduruğunu çıkarıp atarak başlattıkları millî bağımsızlık hareketini siyasî gazetecilik usulüyle dile getirir. O, eserlerinde olayları fazlaca siyasîleştirmeyip millî bağımsızlık hareketini bütün insanlık açısından tasvir etmeye çalışır. Yazarın *Mağtımğuli ve Gülcemal Han* adlı romanlarında Türkmenlerin millî tarihi genişçe yer alır. Millî tarih, Ata Govşudov'un *Permaan* (Ferman), Gurbandurdı Gurbansähedov'un *Çaakılık* (Davet) ve *Kırk Teñne* (Kırk Para), Saparğeldi Annasähedov'un *Göroğlunıñ Gözleğinde* (Köroğlu'yu Ararken), Yazmırat Mämmediyev'in *Şapak* (Şafak), Atacan Tağan'ın *Sarağt Galası* (Serahs Kalesi), Tirkeş Cumağeldiyev'in *Gara Yıldırım* (Kara Yıldırım), Övezdurdı Nepesov'un *Pırağı*, Hudayberdi Duvanğuliyev'in *Çuval Bağsı* (Çuval Bahşı) gibi hacimli eserleriyle Bazar Amanov'un *Caadılı Nağışlar* (Büyülü Motifler), Nazar Gullayev'in *Püähimiñ Pidaası* (Akıl Kaybı) gibi tiyatro eserlerinin temelini oluşturur. İkinci Dünya Savaşı da bunların bazısında sık işlenen temalardan biridir. Savaş yıllarında yazılan eserlerde, özellikle şiirlerde, öğüt ve hitabe güçlüydü. Son yıllarda aynı temada yazılan eserlerde kahramanların psikolojik durumlarına önem verilir. Atacan Tağan, Anna Paytık, Arap Gurbanov, Tirkeş Cumağeldiyev, Oğultäç Orazberdiyeva, Kakacan Durdıyev ve Recepmırat Durdıyev'in hikâyelerinde; Berdinazar Hudaynazarov'un *Gumlular* (Sahralılar) ve Övezberdi Nepesov'un *Uzak Uzak Yıllar* (Uzun Uzun Yıllar) adlı romanlarında savaş sırasında cepheye gitmeyenlerin gösterdiği gayretler, yaşanan trajik olaylar ve savaş sonrasının acıları, millî renklerle canlandırılır. Alevli cephe vakaları, Seyitmyaz Atayev, Ata Durdıyev, Aşır Nazarov, Narıman Cumayev ve Nazar Geldiyev'in hikâye ve romanlarında genişçe yer alır.

Tiyatro eserleri, kahramanların psikolojik yönden tahlil edilmesiyle güçlenir. Bu durum, Güseyin Muhtarov, Bekge Pürliyev ve Gurbandurdı Gurbansähedov'un piyeslerinde açık bir şekilde hissedilir.

Altmışlı yıllardan başlayarak hiciv türü canlanır. Bu alanda özellikle Berdi Gulov, Täçmämmet Cürdekov ve Gurbanğılıç Hıdırov gibi kimseler önemli hizmetlerde bulunur. Recepmırat Durdıyev'in *Orağatdı* (Orak Oyunu) adlı uzun hi-

kâyesi, bıyıkları yeni terlemeye başlayanların karakterlerini hicivle canlandırması bakımından önemlidir. Altmışlı yılların ortalarından başlayarak şiirlerde genellemelerin yerini açıklık ve ayrıntı alır. Lirik şiirlerde yoğunlaşılır. Durdu Haldurdu, Gara Seyitliyev, Ata Atacanov, Mämmet Seyidov, Kerim Gurbanpesov, Berdinazar Hudaynazarov ve Allaberdi Hayıdov gibi şairler, Türkmen şiirinin temasını zenginleştirip sanat seviyesini yükseltirler. Bunlardan sonra Nurı Bayramov, Yılğay Durdiyev, Anna Gurtgeldiyev, Annaberdi Ağabayev, İtal-maz Nuriyev, Halil Kuliyeve, Gurbannazar Ezizov, Govşut Şamiyev, Kakabay İlyasov; daha sonra ise, Bayram Cütdiyev, Atamırat Atabayev, Nobatğulı Recebov, Ahmet Gurbanpesov, Atacan Annaberdiyev, Kakabay Gurbanmıradov, Yazcuma Ağageldiyev, Dövlet Garkın, Başım Ödekov, Torum Yaylanov, Gözel Şağuliyeva ve Bibi Orazdurdiyeva gibi şairlerden her biri şiir sanatına kendince katkıda bulunur. Seksenli yılların ikinci yarısında, yeniden yapılanma devrinde, edebî değeri olan sosyo-politik yazılar bütün dönemlerden farklı olarak ön plâna çıkar.

Bu devirde bağımsızlık hareketleri hız kazanır.

e. Bağımsızlık Devri Edebiyatı

27 Ekim 1991’de Türkmenistan bağımsızlığını ilân eder. Bununla edebiyatın yeni bir devri başlamış olur. Bu edebiyat, bağımsızlık ve millî uyanış edebiyatı olarak adlandırılmaktadır.

Bu devrin şiirlerinde bağımsızlık ve millî gurur ifadesini bulur.

Nesir türündeki eserlerde ahlâkî meseleler ideolojik kuşatmaya alınmadan işlenmeye başlar. Övezdurdı Nepesov’un *Zıyaarat* (Ziyaret) ve *Kıyaamata Çenli* (Kıyamete Kadar) adlı romanları bu yaklaşımın elle tutulur bir neticesidir. Söz konusu romanlarda ahlâkî meseleler geniş dairelerde değerlendirilir. Bu dönemde millî tarihe yönelme güçlenir. Kakacan Aşirov’un *Däli Dumrul*, *Oğuz Oyunu* (Oğuz Oyunu) ve *Oğuz Han* adlı piyesleri bu konuda önemli eserlerdir.

Daha önce isimleri anılan tiyatro yazarlarından başka Muhammetnur Gurbanğılıcov, Oraz Akmämmedov, Aşır Mämiliyev, Beği Suhanov, Annaberdi Ağabayev, Ahmet Gurbanpesov, Berdi Başımov ve Çarı Gullayev gibi kişiler yetişir.

Çocuk edebiyatı da gelişmesini sürdürür. Kayum Tañrığuliyev, Nuri Bayramov, Arı Baymıradov, Recepmırat Durdyev, Ağağeldi Allanazarov, Kasım Nurbadov ve Hemra Şirov gibi şahsiyetler çocuk psikolojisinden faydalanarak yazdıkları eserleriyle tanınırlar.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: 20. yüzyıl Türkmen edebiyatı, asrın olaylarından beslenerek gelişmiş ve zenginleşmiştir.